

УДК 159.923-057.19

Рудюк О. В.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології та психодіагностики
Рівненського державного гуманітарного університету

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПЕРЕЖИВАННЯ БЕЗРОБІТНИМИ ПРОФЕСІЙНИХ КРИЗ

Статтю присвячено аналізу концептуальних підходів до розуміння сутності феномену ідентичності як психологічної основи і механізму детермінації конструктивного переживання професійної кризи у молодих безробітних. Показано роль професійної ідентичності у процесах особистісної інтеграції і підтримання почуття суб'єктивної психологічної рівноваги в ситуації їх професійного виключення.

Ключові слова: професійна криза, ідентичність, професійна ідентичність, переживання професійної кризи, безробіття.

Постановка проблеми. Буття людини відбувається в багатокomпетентній і складно організованій реальності, яка має суб'єктивну і об'єктивну складові. Вступаючи у взаємодію із соціумом, людина потрапляє в реальність, основою якої виступає сім'я і предметне середовище. З часом межі організованої реальності розширюються, одним з основних її компонентів стає загальноосвітня, згодом професійна школа, а в подальшому сфера професійної діяльності. Ці компоненти буття людини виступають об'єктивними культурно-історичними та соціально-економічними умовами розвитку особистості і забезпечують основу для формування її суб'єктивно-психологічного змісту, соціального та персонального ідентифікаційного простору.

В складні періоди суспільного розвитку різні компоненти зовнішніх умов мають різну динаміку і трансформуються в різному темпі, наприклад, радикальні зміни вітчизняного ринку праці і академічний консерватизм системи освіти, швидкі темпи інформатизації сучасного суспільства і низькі темпи зміни програм підготовки спеціалістів, що, в свою чергу, закономірно впливає на традиційні, культурно-історичні особливості розвитку особистості, детермінує характер і динаміку її професійного становлення. Особливо випукло проявляється цей дисбаланс в ситуації тотального безробіття, коли непродумана політика підготовки молодих фахівців неліквідних спеціальностей призводить до появи величезної армії молодих безробітних.

Професійна школа повільно реагує на зміну ситуації на ринку робочої сили, наслідком чого є підготовка не спеціалістів, а потенційних безробітних. Ситуація поглиблюється тим, що, володіючи оптимумом фізичної енергії, прагненням до швидкої самореалізації, самоствердження, молоді спеціалісти через відсутність необхідного професійного і соціального до-

свіду виявляються «зайвими» на сучасному ринку праці. Це, в свою чергу, формує «сприятливе» середовище для появи цілої низки проблем соціального і психологічного характеру: духовної і професійно-кваліфікаційної деградації частини молоді, що виражається у депрофесіоналізації, відчуженні у формі девіацій, утриманських настановах, професійному маргіналізмі, неконструктивному переживанні професійних криз.

Невизначеність соціально-професійного вибору, низькі стартові можливості професійної мобільності, негарантований характер зайнятості — все це в комплексі провокує появу ризиків і загроз не лише для особистісної безпеки молоді людини на рівні її індивідуального функціонування, але і ставить під загрозу перспективу розвитку держави взагалі. У зв'язку з цим актуалізується потреба в ефективних механізмах і технологіях їх нівелювання, перш за все, на суб'єктивному, особистісному рівні. Розуміння психологічних умов і закономірностей конструктивного переживання негативних соціально-психологічних наслідків безробіття неможливе без концептуальної розробки релевантних даному феномену психологічних понять. На нашу думку, психологічною категорією, здатною охопити увесь феноменологічний простір даної проблеми, виступає поняття *професійної ідентичності*, концептуальний потенціал якого здатний забезпечити реконструкцію не лише суб'єктивно-психологічного простору безробітних в ситуації професійного виключення, але і пояснити психологічні закономірності конструктивного переживання його негативних наслідків. Таким чином, метою статті виступає аналіз змістових компонентів професійної ідентичності як психологічної основи і механізму детермінації конструктивного переживання професійної кризи у молодих безробітних.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Професійна криза — частина життєвого шляху особистості, тому для аналізу її конструктивного переживання потрібні поняття, які співвідносяться не з окремими ситуаціями, а з життям у цілому; не з окремими характеристиками емоційно-регулятивної сфери особистості, а з її цілісною представленістю у формі системно-динамічного, інтегрального утворення. Тому логіка концептуальної розробки заявленої проблеми передбачає визначення комплексу найбільш прогностичних психологічних предикторів, що детермінують результативні показники переживання безробітними професійних криз. Найбільш змістовним дифініційним еквівалентом для фіксації процесів, які розгортаються у площині суб'єктивно-сміслової активності суб'єктів професійного виключення, виступає поняття *ідентичності*, відтак розглянемо сучасний стан висвітлення задекларованої проблеми у психологічних дослідженнях.

У психологічному відношенні всі різновиди професійних криз, і професійна криза у молодих безробітних в ситуації професійного виключення у тому числі, — це криза ідентичності особистості, яка постає перед необхідністю переідентифікації і нового особистісного вибору [5, с. 44].

Ідентичність виступає одним із найбільш затребуваних понять психологічної науки, особливо в аспекті наукової рефлексії особистісної проблематики. Тому для нас важливим буде наукова «асиміляція» поняття

ідентичності у площину теоретико-концептуальної розробки проблеми переживання професійної кризи, адже змістовне і глибоке розуміння особистісно-сміслових механізмів детермінації процесів, що розгортаються у просторі смислодіяльної активності суб'єктів професійного виключення, неможливе без залучення його пояснювального потенціалу.

Рамки даної статті обмежують можливості системного психологічного аналізу феномену *ідентичності* у всій його повноті і багатоманітності, тому ми розглянемо лише той аспект його онтологічної представленості, що репрезентує сутнісні характеристики у площині професійно-трудової активності особистості, власне *професійну ідентичність*. Спробуємо науково експлікувати і змістовно конкретизувати ті аспекти феноменологічної представленості даного поняття, які забезпечать можливості його використання у річизі вирішення актуальної для нас проблеми.

Професійна ідентичність — це результат професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що проявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійної спільноти, певна міра ототожнення-диференціації себе зі Справою та Іншими, яка проявляється у когнітивно-емоційно-поведінкових само описах «Я» [9, с. 99]; це завжди продукт особистісного вибору у відповідності зі своїми здібностями, схильностями, духовними потребами, коли професія виступає як спосіб само-реалізації, ментальна і соціально-психологічна відповідність особистості внутрішній суті своєї професії [5, с. 53].

Для більш чіткої диференціації змістових відтінків даного феномену Л. Б. Шнейдер навіть пропонує спеціальне поняття — *професійна самоідентичність* [9]. Професійна самоідентичність — це не лише усвідомлення своєї тотожності з професійною спільнотою, але і її оцінка, психологічна значимість членства в ній, своєрідна ментальність, відчуття власної професійної компетентності, самостійності і самоефективності, тобто переживання своєї професійної цілісності і визначеності «Я».

У професійно самоідентичній особистості професійно диференціюючі ознаки стають менш очевидними, набувають афективного забарвлення і проявляються у професійних цінностях. Така особистість не лише володіє спеціальними професійними знаннями і вміннями, але і виробляє систему професійно-моральної самооцінки, визначається у своїх професійних позиціях. Корелятом даної форми самореференції виступає рефлексія [9, с. 103].

Професійну ідентичність можна формувати, а професійна самоідентичність досягається; можна забезпечити чистоту зовнішніх джерел формування професійної ідентичності, але неможливо сформувати професійну самоідентичність, можна лише забезпечити умови для її набуття [9, с. 101].

У вітчизняній психологічній науці традиційно робиться акцент не стільки на зовнішніх аспектах ідентичності, скільки на внутрішньому «Я». У цьому контексті М. А. Ліпкіна і М. Г. Ярошевський зазначають, що у найглибших структурах внутрішнього «Я» осідає найбільш значимий досвід особистості, її минуле. Так само глибоко пронизують особистість переживання, пов'язані з майбутнім — найближчим і більш віддаленим.

У ній завжди закладений «проект» самореалізації, віра в те, що її духовний потенціал не вичерпаний [4].

Професійна ідентичність, у розумінні Л. Б. Шнейдер, не зводиться лише до формальної професійної самопрезентації, а репрезентує собою неформальну, смислову, суб'єктивну частину континууму особистісно-професійної активності [9, с. 93–99]. З нею погоджується Н. С. Пряжніков, який визначає професійну ідентичність як самостійне і усвідомлене володіння смислами виконуваної роботи [6, с. 78–79].

Професійна ідентичність — сукупність всіх ситуацій вільного самовираження і відповідального вибору в оволодінні смислами професійної майстерності. Важливо відмітити, що критерій успішності досягнення професійної ідентичності в більшій мірі інтернальний, ніж критерій успішності кар'єрних перспектив [9, с. 121].

На думку Л. І. Воробйової і Т. В. Снегірьової, смислова реальність виступає своєрідною матрицею, яка структурує психологічний досвід особистості. Автори зазначають, що життя в цілому — це процес перманентного осмислення життєвих необхідностей особистості [2, с. 10]. Слід зазначити, що ідентичність пояснюється і як почуття, і як сума знань про себе, і як поведінкова єдність, тобто вона виступає як складний інтегративний феномен.

Ми виходимо з того, що ідентичність є синтезом всіх характеристик людини в унікальну структуру, присвоєння і зміна (переструктурування) якої відбувається в результаті суб'єктивної прагматичної орієнтації у мінливому середовищі.

Отже, опис змісту ідентичності припускає його проникнення на всі рівні соціально-психологічної і суб'єктивно-психологічної реальності. Саме у цій якості ідентичність виступає ядром функціональних і смислових утворень особистості.

Т. М. Буякас зазначає, що почуття ідентичності повинне стати фактом свідомості, тобто повинне бути якимось відрефлексованим і осмисленим суб'єктом. Оволодіння цим почуттям стане базовою передумовою формування внутрішньої єдності особистості, єдиного ціннісно-смислового простору суб'єкта і цілісного образу «Я» [1].

Ця властивість самосвідомості забезпечує інтегральну єдність всіх компонентів цілісного «Я», виявляючи тим самим свою регулятивну функцію. Така думка знаходить своє відображення у запропонованій О. П. Єрмолаєвою циклічній моделі професіогенезу [3]. У неї професійна ідентичність виступає як провідний фактор психоекологічного благополуччя, який формує відчуття стабільності, безпечності оточуючого світу і впевненості у своїх силах [5, с. 45].

Л. М. Путілова приводить думку, що антропологічні критерії індивідуальної ідентичності продукують фізичні і ментальні процеси самозбереження, саморегуляції, самосвідомості і самопізнання [7, с. 7].

Е. Н. Харламенкова і Т. О. Нікуліна визначають ідентифікацію як одну з форм захисних механізмів, яка виникає на фоні перманентного усвідомлення власної позиції суб'єкта у подоланні зовнішніх і внутрішніх про-

тиріч. Ідентифікація надає суб'єкту час для конструктивного вирішення цих протиріч і створює передумови для найбільш продуктивного виходу зі складних життєвих ситуацій [8, с. 25–27].

Ці сентенції є важливими у розумінні тих базових особистісних механізмів, які детермінують процеси успішної професійної ідентифікації не лише в умовах відносної стабільності, але і в ситуаціях зміни траєкторії особистісно-професійного розвитку, наприклад, професійного виключення (безробіття).

Реалізація задекларованого принципу виводить нас на проблему ідентичності як базової особистісно-сислової детермінанти реалізації найважливіших життєвих відношень особистості. Її сутнісна природа найбільш яскраво виявляється у моменти порушення балансу особистісно-середовищної взаємодії і звичного циклу втілення життєвих необхідностей особистості.

Ми припускаємо, що дестабілізація відношень у системі «особистість — середовище», зумовлена порушенням траєкторії особистісно-професійного розвитку, актуалізує механізми смислодіяльного переструктурування компонентів професійної «Я-концепції» особистості у відповідності з логікою і природою особистісно-сислового ядра — ідентичності. Для нас смисл виступає як елемент структурування професійної ідентичності. Зауважимо, що осмислення професійного образу «Я», особистісно-професійне самовизначення, досягнення професійної ідентичності поза смислами є не вирішуваною проблемою.

Отже у нашому дослідженні професійна ідентичність виступає важливою особистісно-сисловою детермінантою (умовою) конструктивного переживання професійної кризи у суб'єктів професійного виключення.

Ми погоджуємося з О. П. Єрмолаєвою, що професійна криза у формі внутрішнього конфлікту переживається особистістю тим сильніше, чим більш вираженою є її професійна ідентичність, — як комплексна характеристика поліпараметричної відповідності суб'єкта і професійної діяльності, яка руйнується в умовах кризи. В умовах професійної кризи професійні маргінали та ідентичні особистості займають полярні позиції у континуумах професійної самосвідомості (самозаперечення, конформізм, самоототожнення) і способів виходу з кризи (деструктивний, адаптивний, перетворюючий) [3, с. 45].

Професійно ідентична особистість володіє більшими можливостями здійснювати особистісний вибір на основі стійкої сислової інтегрованості, трансформуючи у свідомості кризову ситуацію за власними правилами. Напроти, для людей з несформованою або втраченою професійною ідентичністю (професійних маргіналів) професійна криза не стає особистісно значимою, але об'єктивно поглиблює умови, що перешкоджають її конструктивному подоланню (смислодіяльному переживанню).

Висновки. Стає очевидним, що вивчення проблеми конструктивного подолання особистістю негативних соціально-психологічних наслідків безробіття неможливе без залучення концептуального потенціалу категорії професійної ідентичності. Особистість у своєму функціонально-регулятивному арсеналі має достатньо психологічних резервів і засобів, щоб знівелювати

потенційну загрозу кризових явищ, які закономірно виникають в ситуації суб'єктивної неможливості вирішити ті чи інші життєві проблеми. Перспективною в цьому контексті є ідея про роль суб'єктивно-смыслових структур особистості у вирішенні проблем психологічної дезорганізації у площині її професійної самореалізації. Професійна ідентичність є саме тим структурно-динамічним утворенням самосвідомості, яке інтегрує особистість в єдину цілісну, самодостатню і неконфліктну систему і здатне амортизувати негативні ефекти професійної депривації і підтримати її цілісну інтегрованість.

Проте ідентичність є тим психологічним конструктом, який має репрезентативну теоретичну основу, але сумнівну емпіричну базу. Тому розробка цього поняття на емпіричному рівні очевидно сприятиме використанню його при розв'язанні конкретних практичних завдань, особливо в контексті вирішення проблеми конструктивного переживання професійної кризи у безробітній молоді.

Список літератури

1. Буякас Т. М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов / Т. М. Буякас // Вестник Московского университета. — Сер.14: Психология. — С. 56–53. — 2000. — № 1.
2. Воробьева Л. И. Психологический опыт личности: к обоснованию подхода / Л. И. Воробьева, Т. В. Снегирева // Вопросы психологии. — 1990. — № 2. — С. 5–14.
3. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессионализма / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. — 1998. — Т. 19, № 4. — С. 38–46.
4. Липкина М. А. Третья жизнь / М. А. Липкина, М. Г. Ярошевский // Популярная психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов пед. инст. — М., 1990. — С. 136–143.
5. Профессиональная пригодность: субъектно-деятельностный подход / Под ред. В. А. Бодрова. — М.: Изд-во Института психологии РАН, 2004. — 390 с.
6. Пряжников Н. С. Психологический смысл труда / Н. С. Пряжников. — М.: Институт практ. психологии, 1997. — 352 с.
7. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. — М., 1994. — 264 с.
8. Харламенкова Н. Е. Соотношение разнонаправленных механизмов саморегуляции личности: стремление к самовыражению и защите «Я» / Н. Е. Харламенкова, Т. А. Никулина // Психологическое обозрение. — 1997. — № 2. — С. 22–26.
9. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : дис. ... доктора психол. наук / Л. Б. Шнейдер. — М., 2001. — 327 с.

Рудюк О. В.

кандидат психологических наук,
доцент кафедры общей психологии и психодиагностики
Ровенского государственного гуманитарного университета

**ФЕНОМЕН ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
В ДЕТЕРМИНАЦИИ ПЕРЕЖИВАНИЯ БЕЗРАБОТНЫМИ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КРИЗИСОВ**

Резюме

Статья посвящена анализу концептуальных подходов к пониманию сущности феномена идентичности как психологической основы и механизма детерминации конструктивного переживания профессионального кризиса у молодых безработных. Показана роль профессиональной идентичности в процессах личностной интеграции и поддержания чувства субъективного психологического равновесия в ситуации их профессионального исключения.

Ключевые слова: профессиональный кризис, идентичность, профессиональная идентичность, переживание профессионального кризиса, безработица.

Rudiuk O. V.

Ph. D. in psychology,
senior lecturer with general psychology and psychological diagnostics chair
of Rivne State Humanities University

**PHENOMENON OF PROFESSIONAL IDENTITY IN DETERMINATION
OF UNEMPLOYED PEOPLE EMOTIONAL EXPERIENCES DEALING
WITH PROFESSIONAL CRISES**

Summary

The article studies conceptual approaches to understanding a category of identity phenomenon as a psychological basis and a mechanism for determination of a redundancy crisis constructive experience with young unemployed people. It highlights the role of professional identity in the process of personal integration along with keeping a feeling of subjective balance in situations of their professional «tuning out».

Key words: professional crisis, identity, professional identity, professional crisis experience, unemployment.